

Alemko Gluhak

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU

Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

STARINSKI OBLIK ZA TREĆE LICE IMPERATIVA U HRVATSKOM JEZIKU

U jeziku hrvatske književnosti i drugdje (i u razgovornom jeziku, na primjer) sreće se dosta primjera starinske tvorbe 3. lica imperativa. Zato treba taj oblik smatrati oblikom i današnjega jezika. Taj živi, stilski obilježen, i danas, i zato ga treba uvažavati i u gramatikama.

U hrvatskim se gramatikama u XX. stoljeću malo spominje starinski oblik imperativa 3. lica koji je jednak obliku 2. lica. Može se reći da je to ovisno i o tome komu je gramatika namijenjena: ako se radi o gramatici za šire čitateljstvo, o toj se posebnosti ne piše, i za 3. lice daju se oblici tvoreni po obrascu *neka/nek (da) + 3. lice prezenta*.*

Imperativ u starijim gramatikama

Od nekoliko desetaka hrvatskih gramatika izdanih od 1604. do 1876, ovdje – da bi se vidjelo kako je to bilo u starijim gramatikama – dajem podatke samo iz nekih.

U hrvatskoj gramatici Bartola Kašića *Institutionum linguae Illyricae libri duo* iz 1604. (npr. pretisak 1990) takvi imperativi 3. lica opisuju se sasvim obično pa nalazimo npr. ove oblike: *bùdi tí, bùdi òn, bùdite vij, bùdu oni* (91), *hotý tí, hotý òn* (104), *tíçay tí, tíçay òn* (125), *imáy tí, imáy òn* (136), *potuyúy/potúyi tí, potuyúy/potúyi òn* ('potuđuj, potuđi', 145), *naprávogliay/naprávi tí/òn* (149), *napáyay/napoyi tí/òn* (150), *mozi tí/òn* (156).

---

* Veliku mi je podršku u vrijeme nastajanja članka 1995–96. dao akad. Stjepan Babić. Zanimljive su mi napomene dali u svojim recenzijama ovoga članka akademici Milan Moguš i Josip Vončina (koji su ga dobili na ocjenjivanje 4. odnosno 15. listopada 1999), kojima za to srdačno zahvaljujem.

U knjizi *Svoashta po mallo iliti kratko sloxenyne immenah, i ricsih ù illyrski, i nyemacski jezik* Blaža Tadijanovića (1761) dani su razni oblici glagola, ali imperativ nije dan posebno. U knjizi se nailazi na imperativne oblike, npr. *Neka bude* (93), *Neka je Boog blagoflovljen!* (163), *onni [= onaj] neka [...] ne govorri* (169) itd. U jednom su dijelu razgovornika dana *Zabranyenya*, no među njima nema zabrana za treće lice (izričito su spomenute za drugo: 7 za jedninu i 2 za množinu).

Matija Antun Relković u svojoj gramatici (*Nova slavonska, i nimacska grammatika*, 1767) za 3. lice imperativa ima samo novije oblike s *neka* (*neka bude, neka budu* 136, tako i za *imati, shtiti, ljubiti* itd.). No na kraju knjige dana je »Fabula od Mlinara, i njegovog Šina«, i odvojeno trima stihovima u jednom je stihu *nek foatko naváli*, u drugom *Bògmi daj tèrpljenje* (560).

U gramatici Marijana Lanosovića (*Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*, 1778) neki su glagoli dani samo sa starinskim oblikom za 3. lice (*budi on* 44, *hotij on* 49 itd.), neki — više njih — i sa starinskim i s novijim (*imaj on / nekka ima, imaj onni / nekka imaju* 55, *shtij on / nekka shtije, shtij / nekka shtiu onni* 55 itd.).

Francesco Maria Appendini u svojoj gramatici (*Grammatica della lingua illirica*, 1808) ima također i samo starinske oblike (*hotì on, hotì oni* 81, *mòfi on, mofì oni* 106 itd.) i mogućnost i starinskoga i novijega (*buddi on / neka budde on, neka buddu oni / buddi oni* 76, *kaj-se / neka-se kaje on* 116 itd.).

U Šime Starčevića (*Nova ricsòslovica iliriska*, 1812) dani su samo noviji oblici za 3. lice, s *neka*.

Ignac A. Brlić u svojoj gramatici (*Grammatik der Illyrischen Sprache*, 1833) ima i starinski i noviji oblik: *bùdi / neka bùde ón* (122), *izkápaj on / nêka izkápà* (145) itd. — ali za množinu samo s *neka* (*neka bùdù, nêka izkápaju* itd.).

I u gramatici Vjekoslava Babukića (*Osnova slovnice slavjanske narèčja ilirskoga*, 1836) oblici su i starinski i noviji za jedninu i samo noviji s *neka* za množinu (*budi / nek bude, nek budu*, 45; *čitaj / nek čita, nek čitaju*, 47 itd.), ili samo noviji (*nek pije, trese, metne* itd.).

U *Ilirskoj slovnici za početne učionice* Frana Volarića (Trst¹ 1852) u tablicama za 3. lice jednine piše: *budi ili neka bude* (85), *pitaj on ili: neka on pita, izpitaj on ili: neka on izpita* (90), *ori on ili neka on ore, peci on ili neka on peče, ubodi on ili neka on ubode* (94), *uči on ili neka on uči, nauči on ili neka on nauči* (99). (Za 3. lice množine ima samo oblike s *neka*.)

Vinko Pacel u raspravi *Nješto o našem glagolu* (Rijeka 1862) za imperativ kaže da »ima znak i« i »izriče se III. os. jednine i množine s česticom *neka* i dotičnom osobom sad. vr.« (11). Za primjer pak ima *budi ti, budi on (neka bude on)* (8). On upozorava: »Pamti: III. os. jednine jest ista kao i II. n. p. Ne *budi ti* žao! Bog ti daj dobro! Pomozi Bog!« (11). — U raspravi *Još nješto o našem glagolu: kako rabe vremèna, načini, prislovi i pričešća* (Zagreb 1863) ima *budi ti, budi on (neka bude on), budimo, budite (neka budu)* (8), a u dijelu o tvorbi ne ističe posebno oblike 3. lica,

ali dani su nedvosmisleni primjeri ovi: *Tko svoj biti može, tudj neka ne bude. Ne budi od mene rečeno! Hvaljen (budi) Isus! Ne bud Bogu sponosno! Bog pomoz! Dobar dan Bog daj!* (11)

U *Slovnici hèroatskoj za gimnazije i realne škole Antuna Mažuranića* (⁴1869) za jedninu se daju oblici: *būdi (ti, on) / neka (on) būde, nēbudi (ti, on) / neka (on) nēbude* (81), *kūpūj (ti, on) / neka (on) kupuje, kūpi (ti, on) / neka (on) kūpi* (92) — ali *čūdi-se (ti), začūdi-se (ti)* (95 — bez spominjanja *on*), *hòtīj (htij), nehtīj ili nemoj* za svu jedninu, bez posebne oznake za lice (100). — No kao pravilo, Mažuranić kaže da se imperativ tvori od oblika 1. lica »tako, da-se *am* pretvori na *aj*«, »*em, im* na *i*«, »*ijem, ujem* na *ij, uj*« (83).

U *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta Adolfa Vebera* (Tkalčevića) (³1876) čita se: »Imperativ ima samo 2. lice singulara i 1. i 2. plurala.« (59) te ovo: »Imperativ neima 1. i 3. osobe sing., ni 3. osobe plur.; mjesto 3. osobah služi riečca: *neka* s praesensom indikativa: *neka bude, neka budu*. Nu kad imperativ naznačuje prošlost čina, onda 1. osoba sing. služi za sve osobe sing. i plur.; n. p. *ja, ti, on, mi, vi, oni dodji pa vidi* = dodjosmo pa vidjesmo.« (70).

U *Hrvatske gramatike I. dijelu — oblicima* Mirka Divkovića (1879) u dijelu o tvorbi imperativa nema podatka o mogućem slaganju oblika imperativa za 3. i 2. lice. U *II. dijelu — sintaksi za školu* (1881) piše da se »može druga osoba jednine imperativa upotrebiti za treću jednine« (90), i dano je nekoliko primjera (od kojih su nedvomisleni: *Pomoz Bog! — A svak reci i pomisli, da j' u dobar čas. — Ko je konjik, priteži kolane; ko je pješak, priteži opanke*). Posebno se za imperativ glagola *biti, bud* (tako), kaže da »ima dopustno značenje« (primjeri su za 2. lice). Također, ističe se da se često »imperativ, osobito *budi*, izpušta«, s primjerima: *Hvala bogu na njegovu daru! — Mir s vami!* (92). — Slično je npr. u 12. izdanju (1917).

U *Gramatici hrvatskoga jezika za školu i samouke* Josipa Vitanovića (1880) o imperativu se piše malo, ali i ovo: »za 2. i 3. lice jednine rabi jedan oblik (*plèti*), za 1. i 2. lice množine ima lične nastavke: *plèti-mo, plèti-te*.« (58)

U članku »Prilozi za sintaksu jezika hrvatskoga. I. Imperativ« (*Rad JAZU* LXXVI, 1885) Ivan Broz piše: »Treće lice jednine zamjeñuje se drugim jednine« i nastavlja: »U hrvatskom jeziku današnjeg doba dolazi drugo lice jednine uz subjekte trećeg lica jednine u rečenicama, kojima se izriče samo želja, ponajviše u pozdravu, prokliñanju i zakliñanju, rjeđe u drugim prigodama«, te navodi hrvatske primjere (i srpske), od pozdrava *pomoz(i) bog* nadalje.

U *Oblicima hrvatskoga ili srpskoga jezika* Đure Daničića (⁸1892) spomenuto je samo da za imperativ »još od davnina služi oblik drugoga lica jedn. i za treće lice jedn.«, i dano je sedam primjera (*Spasi bog!, Pomoz bog!, Budi bog s nama!, Bog daj gospodinu!, Mini ga sablja, mini ga puška!, Namjeri se veliki dobri čas!, Spasi te Hristos i bogorodica!*). (Slično je i u ⁶1872. — *Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika* — i prije, u ¹1863, *Oblici srpskoga jezika*.)

U *Hrvatskoj slovnici za srednje i nalik im škole Rudolfa Strohala* (Bjelovar, 1893) za imperativ 3. lice daje se samo tvorba s *neka*.¹

Imperativ u novijim gramatikama

U *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899)² Tomo Maretić piše:

»Oblik za 3. lice jednine zapovjednoga načina obično je danas opisan; na pr. *něka* (*něk*) plētē. Rijetko se za to lice uzima isti oblik, koji služi za 2. lice jedn.« (232; u ³1963: »rjeđe«). Daje se nekoliko primjera za takav starinski oblik za 3. lice, od *pomozi Bog* pa nadalje. Dalje se kaže da se s *něka/něk* tvori i oblik za 3. lice množine (288) i da to može biti i za ina lica. »U narodnijem pripovijetkama drugo lice jedn. zapovjednoga načina uzima se često uza subjekte 1. i 3. lica jednine i množine za prošavše događaje, tj. j. u značenju sadašnjega historičkog vremena ili I. predašnjega ili I. složenoga prošlog«, tj. aorista i perfekta (606).

U Maretićevoj se *Gramatici hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola* (¹1899) piše »da se katkad oblik 2. lica jedn. uzima i za 3. lice jedn.« (83). Za primjere su u tom izdanju *dani pomozi Bog!*, *ne budi uroka!*, *spasi te Hristos* i *Bogorodica!*, a poslije umjesto toga trećega dan je primjer iz Očenaša *budi volja tvoja!* (*Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole*, Beograd ¹⁰1928, 81). »Za 3. lice jednine i množine zapovjednoga načina uzimaju se složeni oblici, koji nastaju od sveze 3. lica jedn. ili mn. sadašnjega vremena s riječju *něka* ili *něk*« (1899, 122). Ponavlja se i tvrdnja iz velike gramatike o upotrebi 2. lica za 1. i 3. jednine i množine za prošle događaje (1899, 233).

U *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga jezika za prvi razred srednjih škola* Stjepana Musulina (1928) za 3. lice dana je samo tvorba s *něka* (127).

U *Hrvatskoj slovnici* Josipa Florschütza (1943. i prijašnja izdanja) starinski se oblik za 3. lice spominje ovako: »Imperativ u 2. osobi jednine dolazi uz subjekt 3. osobe jednine, kad se kazuje kakva želja, ponajviše u pozdravima. *Pomozi Bog, bako! Budi Bog s nama i anđeli Božji! Nosi te đavao! Tko je pješak, priteži opanke, tko je konjik, priteži kôlane* (pojas za sedlo)!« (t. 307.3).

Starinskoga oblika imperativa za 3. lice nema u *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga jezika* Ivana Brabca, Mate Hraste i Sretena Živkovića (²1954) — ni u dodatku, koji prikazuje osnove gramatike starocrkvenoslavenskoga jezika i u usporedbi s hrvatskom gramatikom, iako se u tom dodatku taj imperativ mogao spomenuti, jer su njegovi oblici u starocrkvenoslavenskom jeziku upravo

¹ Popis starijih gramatika vidi u knjizi Branke Tafre *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, 1993, 181–6; usp. i popis, do XIX. st. i za XX. st., u knjizi Mire Kačića *Hrvatski i srpski : zablude i krivotvorine*, 1995, 115–17. Oba bi se popisa mogla dopuniti još nekoliko djelima.

² Gramatike Daničićeva i Maretićeva (²1933, a pogotovo ³1963) sigurno su jako utjecale na mlade gramatike, no noviji su gramatičari taj dio oblika uglavnom preskočili.

jednaki oblicima za 2. lice: *idi, hvali*.

U *Gramatici hrvatskoga jezika, priručniku za osnovno jezično obrazovanje* Stjepka Težaka i Stjepana Babića (1994) takav se imperativ za 3. lice jednak onom za 2. lice, ne spominje.

Nema ga ni u gramatici Slavka Pavešića i Zlatka Vinca u *Jezičnom savjetniku s gramatikom* Matice hrvatske (1971).

Nešto je drugačije stanje u većim gramatikama.

U *Hrvatskoj gramatici* autorā iz Zavoda za hrvatski jezik (1995) takav oblik za 3. lice ne spominje se u morfologiji, nego je dan u poglavlju Povijesne jezične promjene (autorica Dragica Malić): »U hrvatskim spomenicima 13–14. st. još ima sporadičnih potvrda za 3. l. jd. i mn. imperativa, koje je jednako 2. licu, npr. 3. l. jd.: *daruj ti Bog, primi tebe Isukrst, Bog mi budi svjedok, Vrati Vam Gospodin Bog život vični*; 3. l. mn.: *zemlje ... budite Bogu proščeni (= 'prepuštene, ostavljene'), budite ruke vaše otvoreni dati*.« (t. 2143). U izdanju 1997. (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje) tomu je dodano još: »Ostatak starog imperativa za 3. l. jd. (jednagog 2. l. jd.) sačuvan je do danas u molitvi *Očenašu*: *Sveti se ime tvoje, dođi kraljevstvo tvoje, budi volja tvoja...*« (t. 2143). – U prethodna dva izdanja te gramatike (*Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, 1979; *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, 1990) takvi se starinski oblici imperativa ne spominju.

Nešto precizniji podatak o tom obliku za 3. lice, podatak bliži današnjem vremenu, naći ćemo u *Povijesnom pregledu, glasovima i oblicima hrvatskoga jezika : nacrtima za gramatiku* (1991, autor toga dijela opisa Stjepan Babić):

»Katkada se za 3. l. jd. upotrebljava prosti oblik jednak drugom licu jd., npr.

Pomoz' Bog!

Oče naš koji jesi na nebesima!

Sveti se ime tvoje!

Dođi kraljevstvo tvoje!

Budi volja tvoja! (Biblija, II.5)

Budi Vaša Presvijetlost dugo sretna i zdrava... (Nehajev, Vuci, Zagreb, 1964, 232)

Ti oblici imaju posebnu stilsku vrijednost, a više takvih primjera navodi se u *Sintaksi*, t. 166.« (707, t. 667a)

A evo što piše Radoslav Katičić u *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika : nacrtu za gramatiku* (1991)³:

³ Primjeri koji su dani u Katičićevoj knjizi ovdje se ne daju (za t. 166 jedan F. Mažuranića i dva J. Kosora, za t. 167 po dva S. S. Kranjčevića i M. C. Nehajeva, po jedan J. Kosora i J. Horvata te četiri M. Krležu); a oni od njih koji su dani dalje u ovom članku (i s proširenim kontekstom), imaju naznaku R. Katičić, *Sint.*

»Posebna je stilaska vrijednost kad se upotrijebi stari oblik za 3. lice singulara imperativa: [...]« – tu se navode primjeri s oblicima *budi* (3x), *ostani*, *potrudi se* (t. 166);

»Češće se taj imperativni oblik javlja u starinskim formulama: (...)« – tu su primjeri s oblicima *budi* (6x), *pitaj* (2x), *očuvaj*, *pomozi*, *prosti* (t. 167).

U *Praktičnoj hrvatskoj gramatici* Dragutina Raguža (1997) piše ovo: »Zastarjela je i jako stilski obilježena upotreba imperativa 2. lica za 3. lice jednine«, a za primjere dano je: *Pravo ti budi*. – *Budi volja tvoja*. – *Bog mu prosti*. – *Pomozi Bog, braćo*. – *Bog te čuvaj*. – *Budi Bog s nama*. (190)

Imperativ u posebnim gramatikama

U posebnim je gramatikama stanje slično.

U *Istoriji oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka* Đure Daničića (Beograd 1874) dan je samo pregled oblika (335).

O takvim starinskim oblicima imperativa za 3. lice u *Nacrtu hrvatske slovnice I: glasovima i oblicima u povijesnom razvoju* Blaža Jurišića (¹1944) nema ništa: naime, u tablici oblika imperativa za 3. lice i jednine i dvojine i množine stavljena je crta, kao da tih oblika uopće nema. – Dalibor Brozović dodao je u drugom izdanju ovu bilješku: »Praslavenski je imao potpunu jedninu u imperativu: 3. lice bilo je jednako drugomu, a u prvome je bio osobit nastavak, primjerice *beremъ*. Takvo je stanje, u načelu, bilo u starocrkvenoslavenskome, iako je 1. l. rijetko.« (²1993, 216)

Na sačuvanje toga oblika ne ukazuje se posebno ni u *Staroslavenskoj gramatici* Josipa Hamma (³1970), iako se staroslavenski oblici često uspoređuju i s hrvatskima i s inoslavenskima (i drugima indoevropskima). Ali, usput budi rečeno, ukazuje se na ovo: »Zapravo, imperativ je imao također oblike za 1. lice jednine i za 3. lice množine i dvojine, samo što su se oni rijetko kada upotrebljavali i radije su se opisivali (s prezentom *sa da*). U hrvatskim glagoljskim, pa i u nekim staroslavenskim spomenicima oni *se*, međutim, ipak od vremena do vremena pojavljuju« (175), pa se daju tri staroslavenska primjera.

Ni u *Slavenskoj poredbenoj gramatici* Stjepana Ivšića (1970) također nema ništa više o starijim hrvatskim oblicima za imperativ 3. lica.

U *Staroslavenskim glasovima i oblicima* Stjepana Damjanovića (²1995) nema uspoređivanja staroslavenskih oblika s hrvatskima.

I da spomenem jedan noviji znanstveni članak – »Iskazivanje imperativa i/ili optativa u hrvatskom jeziku« Karla Budora (*Suvremena lingvistika* 40, 1995, 15–31). U njemu se o takvu starinskom obliku za imperativ 3. lica ponavlja ono što se može pročitati u Katičićevoj *Sintaksi* i drugdje.

Valja imati na umu i to da K. Budor piše na koncu: »ovo moje razmatranje samo se u manjoj mjeri zasniva na primjerima koje sam osobno pribilježio, a

većim se dijelom temelji na građi prikupljenoj u novijim gramatikama, tj. bolje rečeno, u nacrtima za gramatiku hrvatskoga jezika« (od gramatika upotrijebio je sve tri knjige Nacrta, gramatiku autorā iz Zavoda za jezik iz 1990, Težak–Babićevu iz 1966, Maretićevu iz 1963, Brabec–Hraste–Živkovićevu iz 1961, Ivšićevu poredbenu, dvije latinske gramatike; osim toga, upotrijebio je i rad I. Broza o sintaksi imperativa te neke druge radove). Budorov je članak »nastao više iz praktičnih nego iz teoretskih pobuda«, a u vezi s proučavanjem odnosa između hrvatskoga i španjolskoga imperativa, i pristup mu je »isključivo deskriptivan, a nikako normativan«^{4,5}.

Stariji oblici imperativa u novijem jeziku

Treba biti svjestan toga da su u tekstovima ti stariji oblici imperativa zapravo češći nego što bi čovjek u prvi mah pomislio. Oni postoje – i u onim književnim djelima koja su nama danas obična (primjerice, u školskoj lektiri), i u onima koja i ne čitamo tako mnogo. Ali izgleda da mi kao obični čitatelji te oblike ne primjećujemo (kao što ih često nisu primjećivali ni proučavatelji jezika pojedinih pisaca) – što već možda govori i o tome da nam i nisu tako neobični.

Evo za početak jednoga primjera iz *Zlatarova zlata* Augusta Šenoe, djela koje je zaista dio naše kulture. U jednom jedinom odlomku od 26 redaka, gdje vidimo 288 riječi (pisanih riječi, dakle onoga što je međusobno odvojeno bjelinama), imamo 5 takvih starinskih imperativa za 3. lice jednine (*brkaj, dodi 2x, odsieci, oguli*) prema 2 novija oblika (*neka čini, nek kuhaju*), a tu su još i oblici za

⁴ Da spomenem usput i to da se ni u srpskim gramatikama tomu obliku 3. lica ne pridaje neka posebna pažnja. Evo kako je primjerice u gramatici *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma)* Mihaila Stevanovića. U prvome dijelu (*Uvod, fonetika, morfologija*, Beograd ³1975) ne spominje se starinski oblik imperativa za 3. lice. U drugome dijelu (*Sintaksa*, Beograd, ³1979) ističe se to da se neprikladnoj osobi zapovijed »izražava posredno – samo imperativnim izrazom koji čine oblik prezenta i veznik *neka*«, i dalje piše da »u dalekoj prošlosti nije bilo tako«, te »i danas se u ponekim izrazima takav oblik sačuvao«, pa je »u pozdravu: *Pomози bog* (= *neka ti (vam) pomogne bog*); u eufemističkom uvodu izražavanja zapovesti: *Ne budi ti zapovедено* (= *neka ti ne bude zapovедено*).« (707).

⁵ U članku »Budi volja tvoja« nizanke *Crtice iz jezične prošlosti* u tjedniku za kulturu *Hrvatsko slovo* (236, 29. listopada 1999, 2) Josip Vončina spominje od današnjih gramatika za primjer Težak–Babićevu, bez starinskih imperativa, od primjera starinskoga imperativa iz današnjega jezika Očenaš, starinske božićne pjesme te frazeme *budi Bog s nama, Bog daj i pozdrav pomoz(i) bog*. Od starijih jezičnih dijela i starijega jezika, za starinski imperativ spominje Očenaš iz protestantske *Table za dicu* (1561, tekst tiskan glagoljicom i ćirilicom), zatim ulomak iz Vrančićeva rječnika (1595), Očenaš iz Mulihove *Abeczevicze* (1746), te po jedan primjer Petra Zoranića i Ivana Gundulića. Članak J. Vončina završava ovako: »U suvremenoj se stilizaciji Očenaša sačuvavši kao jedna od crta jezične arhaike (pored kratke množine u imenici muškoga roda: "duge naše"), nesloženi je imperativ dahom starine koja pridonosi jezičnoj eleganciji.«

druga lica: 3 prava imperativa (*daj, reci, sučimo*), 2 naizgledna imperativa (*skok, šuk*) te neizrečeni imperativi, tj. sklopovi u kojima može stajati imperativ (*čast [budi, neka je] našoj gospodi slavnoj, i ljubav i poštenje vam; po prstih [udri ja...] svakoga; mi [pođimo...] za peć*):

»A ja mislim, ne!« zagrmi kršni Blaž Štakor lupiv šakom u stol. »Čast našoj gospodi slavnoj, i ljubav i poštenje vam, plemenita cehovska braćo, ali što je previše, nije ni s kruhom dobro. Mi nosimo na ramenih samo jednu glavu, na leđjih samo jednu kožu. Dodji tko, pak mi odsieci glavu ili oguli kožu, a ja mu reci: »pogodimo se«, daj za kožu moj groš, za glavu moja dva groša. A? Bi li vi tako? Vraga bi. Dodji mi tko u moju kovačnicu, pa mi brakaj šakom pod nosom, šta ja? Skok mu za vrat, i šuk po glavi batom, da si drugi put zapamti put. A što je meni kovačnica, to je nam svim plemeniti varoš. Zašto imamo zidine? Da mački po njih šeću? Zašto pravice? Da ih crovi jedu? A ja! Po prstih svakoga, koji se mieša u naše posle. Kakva cifrarija, kakva cifrarija, kakva duga litanija? Ja za svoje pravo negledam ni pred kim u zemlju, niti svoje krvi prodajem za dinar. Stari je Krupić naš čovjek. Da je samo radi kihavice, lako zato, nije on žena. Ali da su ga onako zaklali ti biesni vuci kao živinu, nebi mu bio pomogao ni sveti Kuzma ni Damjan. Gospodin Kaptolović govori vrlo pametno, jer kad je gospodin, mora biti pametna glava, ali moja mi prosta pamet kaže drugčije. Ako smo ljudi, sučimo rukave, ako smo babe, a mi za peć, nek nam drugi kašu kuhaju. A sve skupa mislim ovako. Ovaj naš gospodin Jakopović pokazao je puno puta, da on mari za nas i za naše pravo. Ako mi njemu damo u ruke svoje pravice, neće biti zakopane u blatu. On neka čini za nas, što mu bistra glava kaže, i svaki nas može mirno spavati.« (August Šenoa, *Sabrane pripoviesti II*, 1889, 194 — Zlatarovo zlato)

Takvih primjera — da su takoreći jedan do drugoga i starinski i novi oblici za 3. lice (ili starinski imperativni oblik za 3. lice i veznik *nek(a)*) — ima nekoliko u Šenoinoj *Seljačkoj buni*; npr. ovi:

A u pobjedi Vašega prava — oprost mi Vaša milost te rieči — održao je ponajviše ugled vrhovnog sudca kraljevine Ugarske. Moj gospodar želi sada, gdje je kralj Ferdinand oteo mah nad Ivanom, neka pravo obitelji tvrdo i stalno bude, [...] (126)

»Budi tako,« reče starac svećenik, »za to vas i pozvah. Al neka bude bez krvi. [...]« (316)

»Braćo,« progovori Gubec, »vi znate svaki svoj kraj. Znam, da sav puk stoji kao napeta puška, al treba još nagovora i dogovora. Obilazite, radite u svakom selu, al nek se ništa nesazna. Svatko budi kao grob. Nezdajte slabiću ili malovriedniku, danas neizda.« (329)

»Da ćeš mi izdati kralja seljačkoga,« kliknu radostno Gašo, »neka ti bude: budi im sloboda i milost, čim mi predaš Gubca.« (389)⁶

⁶ U svojoj doktorskoj disertaciji *Jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoa* (rkp., Ljubljana 1965) Vatroslav Kalenić ne ističe posebno starinski oblik imperativa. Među 29 primjera za sintaktičku upotrebu imperativa na str. 170–1 on ima 8 starih i 3 nova oblika

Od više desetaka primjera za starinski imperativ što sam ih bio skupio po zapravo relativno malo književnih i drugih tekstova, ovdje dajem samo neke.⁷

Mislim da svakako treba uočiti one primjere koji nisu takvi da bi bili za želju, pozdrav, kletvu, zakletvu i slično – nego se radi o posve običnim imperativima glagolā kojima značenja nisu bliska tima. Najviše sam nailazio na glagol *biti* (zapisao sam šezdesetak primjera), a drugih se glagola skupilo četrdesetak (sa stotinjak primjera).⁸

Glagol *biti*

S istih razloga mogao je da upotrijebi samo pisana djela, dok se je jedino kod poglavlja o slavenskom pismu mogao da posluži savjetima žive riječi; zato budi i ovdje izražena srdačna hvala sveučilišnom profesoru g. Dr. Stjepanu Ivšiću, koji mu je ustupio i kliše pisma bana Nikole Zrinjskoga. — M. Tentor, Pismo i postanak alfabeta, 1931, iii

Ma rijet ću jednu stvar: budi vam draže što ste uzaznali odkud su izišli i koji su početak imali ljudi od ništa i nahvaao, koji smetaju svijet, nego komedija koju ćete vidjet. (M. Držić, Djela, 1979, 346–7 — Dundo Maroje; govori Dugi Nos, negromant)

— Dobra vami sreća budi, dva Jahšića, mila brata, / Dva mila brajena! / [...] / — Davori mi, djevojko, bud' prokleta sreća tvoja! (J. Kekez, Bugaršćice, 1989, 88 — pj. Kako planinkinja vila zavadi dva brata Jahšića, zapis s poč. XVIII. st., pjesma potječe iz Boke kotorske)

Sve to kako stoji stvorio je Sam Gospodin Bog (slava Mu budi i dika), i muži i jesu bogci, kada ih je Sam Gospodin Bog bogcima stvorio, (...) (M. Krleža, Hrvatski bog Mars, 1946, 10 — Bitka kod Bistrice Lesne; R. Katičić, Sint.)

---

za 3. lice. Na str. 280 među optativne glagolske oblike uvrstio je i nekoliko imperativa, pa tako ima npr. *A tko se robstvom proda / Tog ubij božji grom!*, sa starinskim *ubij*, te *nek bude* i drugo s novijim.

⁷ Ponekad su različiti primjeri iz istoga djela uzeti iz raznih izdanja toga djela, no ovdje to i nije toliko važno jer je broj primjera ovdje smanjen.

⁸ Autori iz čijih sam djela zapisao primjere (one koji su u ovom članku navedeni i one koji su izostavljeni) sa starinskim oblikom 3. lica imperativa: Mirko Božić, Ivo Brešan, Vladimir Brodnjak, Viktor Car Emin, Ivan Dončević, Josip Draženović, Marin Držić, Ksaver Šandor Gjalski, Joža Horvat, Jovan Hranilović, Joža Ivakić, Janko Jurković, Slavko Kolar, Vilim Korajac, Josip Kosor, Ante Kovačić, Josip Kozarac, Silvije Strahimir Kranjčević, Miroslav Krleža, Eugen Kumičić, Fran Kurelac, Jakša Kušan, Tomislav Ladan, Janko Leskovar, Ranko Marinković, Antun Gustav Matoš, Fran Mažuranić, Mila Miholjević[-Stipaničić], Milutin Cihlar Nehajev, Slobodan Novak, Josip Pavičić, Tomislav Prpić, Pavao Stoós, August Šenoa, Dinko Šimunović, Mate Tentor, Josip Eugen Tomić; prevoditelji Milan Bogdanović (William Shakespeare), Morana Čale-Knežević (Umberto Eco), Josip Tabak (Jacob i Wilhelm Grimm). — Primjeri iz narodne književnosti ispisani su iz djela Stipe Botice, Josipa Kekeza i Krešimira Mlača te iz *Hrvatskih narodnih pjesama* Matice hrvatske.

Hvaljen Isus! — pokunjeno će vratar. / — Vazda budi! — odgovori gvardijan. (I. Brešan, *Ptice nebeske*, 1990, 175)

Pravo ti budi. (HT2 13.XII.1996, podnapis)

usput/uzgred/mimogred(e)(ce)(ice) budi rečeno i slično, npr.

Uz ovakovu družinu, koja, budi mimogred rečeno, bijaše poštena i čistih prstiju, nije prija telj doktor osjećao potrebe, da se ženi. (J. E. Tomić, *Pošurice*, 1887, 197 — Pop Toša)

A oni bi na to ipak morali odgovoriti, jer kakvi su to kriteriji [...] po kojima se [u rječniku dviju matica] unosi Vukov Rječnik iz 1818, ali ne i Šulekov Rječnik znanstvenog nazivlja iz 1874, koji je — uz put budi rečeno — i moderniji, i naučniji [...] (T. Ladan, *Jezik književnosti, književni jezik i rječnik književnog jezika*, 169, u knj. *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanta : posebno izdanje časopisa Kritika, svezak 1*, 1969)

Imperativ *budi* relativno je čest i zbog toga što se može naći u sklopovima kao što je *hvala budi Bogu*. — U rječniku hrvatske akademije u članku o imenici *hvala* dana su tri takva primjera: iz 1683. (Mihajlo Radnić Bačanin), 1768. (jedan franjevac), 1779. (Matija Antun Reljković).

Drugi glagoli

Primjere sam našao za glagole *blagosloviti, boljeti, brkati, čuvati, dati, doći, kazniti, klonuti, nositi, obrnuti, odsjeći, oguliti, opčuvati, oprostiti, osloboditi, ostati, pitati, platiti, pomilovati, pomoći, potrti (potrijeti), potruditi se, poživiti, prepeljati, prostiti, sačuvati, sahraniti, satrti, smilovati se, svetiti se, teći, umiriti se, uzržati, uzvinuti se, vjerovati, vladati, zaiskati, znati, živiti*.

blagosloviti

Ti, moj dragi, nisi rođen za fratra, a i od Jagice teško da će biti opatica, pa kad si ti mužko, a ona žensko, za što nebiste mogli biti jedno i blagoslovi Bog! (A. Šenoa, *Sabrane pripoviesti IV*, 1885, 29 — Ilijina oporuka (1876))

No neka im. Bog me samo blagoslovi i sačuvaj od razbojničkoga noža! (A. Kovačić, *U registraturi*, 1911, 238)

dati

Nedaj mu Bog sreće, / Ni kod smrti sveće. (Danica ilirska XVII:18, 2. V. 1863, 136 — narodna primorska pjesma Dievojačka kletva)

— Dobar dan! / — Bog daj! (A. G. Matoš, *Djela I*, 1935, 11 — Moć savjesti (Iverje, 1899))

Bog daj!, Daj Bog! — U *Rječniku hrvatskoga jezika Vladimira Anića* (2^{1994.} i 3^{1998.}) za taj je pozdrav dana oznaka da se radi o narodnom te tumačenje: »pozdrav na dolasku ili pri susretu, ne smatra se pozdravom u društvu građana ili obrazovanih ljudi«, no danas je taj dosta čest, neovisno o pozdravljačima.

kazniti

– *Nisam izdržao kušnju! Počinio peti glavni grijeh! Gospodin me kazni, teško meni!* (J. Pavičić, *Knjiga o davnini*, 1953, 150) (iz konteksta je jasno da nije ni aorist ni prezent)

nositi

Tko da tako nešto trpi u svojoj kući?! Nosi te đavo, kad si toliko razmažena i fina! (S. Kolar, *Mi smo za pravicu*, 1936, 73 – *Ženidba Imbre Futača*)

obrnuti

Zoric se dotakne ustima čaše, te nastavi: »Za sva čestita i slavna krsna imena; tko ih slavi, slavio ga Bog, tko ih ne slavi, obrni ga Bog, da ih imao slaviti s kim i čim, s dobrim drugom i prijateljem.« (J. Hranilović, *Angjin Božić – Hrvatsko kolo I*, 1905, 142)

opčuvati

A tražiti ga [bana], smetati mu – Bog obćuvaj! (M. C. Nehajev, *Vuci*, 1928, 327; R. Katičić, *Sint.*)

oprostiti

»Oprosti mi Vaša milost,« nastavi Mikulić poniknute glave, (...) (A. Šenoa, *Sabrane pripoviesti IV*, 1885, 15 – *Ilijina oporuka*)

osloboditi

»Oh, mi ćemo drage volje kuhati; nu da bi se kući vraćale, to Bog oslobodi!« odvrate gospodje u jedan glas. (J. E. Tomić, *Pošurice*, 1887, 193 – *Gostoprim*)

ostati

Čto neki pod župom razuměvaju, tomu ostani ime plovanija ili parohija. (F. Kurelac, *Fluminensia*, 1862, 185)

*pitati*⁹

Ako negdje živi tri tisuće ljudi dovedenih bog te pitaj odakle, onda i na željezničkoj postaji mora biti nekakav promet. (V. Brodnjak, *Druga strana medalje*, 1996, 38)

platiti

Fala, fala, Bog vam plati, / (jurjevska narodna pjesma iz Hrvatskoga zagorja – *Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike*, sast. K. Mlač, 1972, 137)
– u istoj pjesmi ima i optativ, *Potukle vas Bože strele*

pomilovati

Mjesto toga, upita on Borkovića toplim glasom sjeća li se kad mu je ono prvi put upregao osliće da ga voze, pa kako se zato pokojna ekselencija (bog joj dušu pomiluj) ljutila. (J. Leskovar, *Propali dvori*, PSHK 59, 1963, 93)

---

⁹ Usp. *boktepitaj* u rječniku *Hrvatskoga pravopisa* 1996. Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Mogušića te *bog te pita(j)*, *pitaj boga* u *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića. – Usp. i ovo: *To bi bila bogtepitaj koja u nizu »kontramanifestacija«* [...] (Vjesnik 14.IX.1996, 9).

pomoći

— *Pomози Bog, kumovi! / — Bog pomogo, brate [...]* (J. Kosor, *Miris zemlje i mora*, 1925, 5; R. Katičić, *Sint.*, iz izd. *Izabrane pripovijesti*, 1950)¹⁰

potrti

— *Iz gimnastike nisam ni u školi imao nikad ni dobro. / — Onda ne poznaš ni floreta? / — Potari ga sveti križ!* (J. Draženović, *Djela III*, 1948, 378 — Težak dan (nap. 1906/25))

poživiti

»*Bog nas poživi, gospon narednik! Bog nas poživi!*« *upadne nespretno, kao s neba, onaj seljak koji je slutio opasnost. [...]* »*Bog nas poživi! Bog nas poživi, gospon narednik!*« (I. Dončević, *Mirotvorci*, 1956, 24)

prepeljati

Duše junakov pomiluj bog, / V raj ih prepelaj za sveta tog. (T. Prpić, *Starokajkavska tetralogija*, 1979, 114 — *Krapinski sudec* (1944)) — U poemi su obični oni kajkavski imperativi s *naj*, pa su tako i iza tih dvaju stihova ova četiri: *naj se zveličiju, naj se dičiju, naj sveti, naj spi.*

prostiti

Auvergnanci zovu i danas to brdo auvergnanskim gradom, a neki tudjinci zlobnici zovu to brdo — Bog im grijehе prosti — magarećim brdom; (...) (V. Korajac, *Humoristička djela*, 1918, 141 — *Auvergnanski senatori*)

Koliko si nama svima dao tuge!... Bog ti prosti!... (V. Car Emin, *Usahlo vrelo*, 1904, 6)

sačuvati

»*Bog sačuvaj, gospodine Nestore!*« (J. E. Tomić, *Pošurice*, 1887, 30 — *Krivi zubi*)

svetiti se

Genealogija moje havanke prestaje u adresi Hamburg, a duhan Batorićev, — sveti se ime Božje, — imade cielu historiju, i kroz sto i petdeset godina bilježi mu se častni rod u obiteljskoj kronici Brezovice, [...] (K. Š. Gjalski, *Pod starimi krovovi*, 1886, 15 — *Illustrisimus Battorych*)

teći

Je l' pravo? Nije l'? Bog milostivo budi [...] / *Sudbina htjede. Božja budi volja, / Bez misli teci srcem sladka bolja.* (A. Šenoa, *Izabrane pjesme*, 1882, 312 — *Zmijska kraljica* (1879))

---

¹⁰ Više primjera v. u mojem članciću »Je li pozdrav pomoz(i) Bog hrvatski?« (*Jezik* 44(1996/97):3, veljača 1997, 109–111). — Da spomenem usput to da se u Šenoinoj *Seljačkoj buni* pozdrav, zaziv ili izraz *pomoz(i) Bog* (*Bog pomoz(i)*) — pojavljuje jedanaest puta. — Usp. i frazeme s tim i takve u *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i u *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* Josipa Matešića. — Za prijelaz iz jedne vrste riječi u drugu v. npr. članak Branke Tafre »Konverzija kao gramatički i leksi-kografski problem«, *Filologija* 30–31, 1998, 349–361.

uzvinuti se

Ko sivi soko uzvini se nada, / (A. Šenoa, Izabrane pjesme, 1882, 3 – Budi svoj)

znati

– Kud je opet odjurio ban? Bog znaj njegove pute! – zamislio se gospodin Hampov. (M. Nehajev, Vuci, 1928, 330)

živiti

Najzad se sjeti mala Jelena, koja je dobro umjela hrvatsku ortografiju, pa iz latinskih slova složila hrvatsku izreku: »Bog živi bana!« (K. Š. Gjalski, Osvit, 1892, 145)

Da se oblici staroga imperativa 3. lica i novoga složenoga miješaju u istih pisaca, u istom tekstu, čak i veoma blizu (kao u primjeru riječi Blaža Štakora iz *Zlatarova zlata*), vidi se i po sljedećem primjeru. U postarinjenu jeziku Frana Kurelca (*Fluminensia*, 1862) imamo oblike i starije i novije, pa tako stranicu do stranice možemo čitati ovo (*reci, zaišći – neka se ne zna, neka uzmozgu*):

A reci ko da nehajljivi nismo! (40^{2–3})

Zaišći tko u kahvi ili gostilnici jelo kakvo ili pilo kakvo jezikom, kojim ga majka zadojila; zaišći ga na svojoj zemlji, u sred zemljakov svojih – odmah može začuti: Ah to je piri-vastra, to je žeravica, to je zanešenik, bezumnik itd. napastovati ljude jezikom Hrvatskim! (40^{10–15})

Prijatelji vjernosti i pokornosti itako ni na koga toliko ne mrže koliko na Slovinci; mrže lukavostju onih, koji su radi dokopati se dužbenoga lista te ga razderati: neka se ne zna, što Slovincskomu rodu duguju; mrže zavistju onih, koji su radi tudju oporuku, onu što ju naša majka napisala, pokvariti i prečiniti: neka uzmozgu naše didinstvo sebi prisvojiti, ime Slovincsko Tevtonskim preděsti. (41).

U nekim je slučajevima zaista nastao stalan sklop, sklop stalna značenja, u kojemu se i ne osjeća o čemu se zapravo radi: *bog te pitaj (bogtepitaj, boktepitaj), pomozbog (ni rod ni pomozbog)*. To se tiče i pozdrava i sličnih izričaja: *pomoz(i) Bog, Bog daj, Bog živi* itd. No ima podosta slučajeva u kojima ne možemo govoriti baš uvijek tek o posebnoj stilskoj vrijednosti ili samo o starinskim formulama – jest da se umetanjem takva imperativa može dati neka patina prošlosti i slično, ali to se moglo postići i čime drugim. Uostalom, da se želi samo starinskost, ne bi takoreći jedan do drugoga stajali oblici i stariji i noviji, i imperativni i optativni. Možda je ponekad važnu ulogu imao i neki ritam koji je osjetio pisac, ali ipak – tko danas može znati zašto je naprimjer August Šenoa odabrao u istom odlomku, u istom govorenju jednoga lika, za imperativ 3. lica jednine i *brkaj, dođi, odsijeci, oguli, i neka čini*.

Teško bi bilo reći da je u čuvanju takvih oblika bilo većega utjecaja Očenaša – sasvim je lako moguće da mnogomu običnu čovjeku sklopovi *sveti se ime tvoje, dođi kraljevstvo tvoje, budi volja tvoja* nisu imperativni. Primjerice, prvi se može osjetiti prezentom, drugi a možda i treći imperativom 2. lica (*dođi, [ti,]*

kraljevstvo tvoje; budi [ti], volja [voljo,] tvoja).¹¹

U ponekom sklopu stari imperativ djeluje tako obično da ga također čitatelji i slušatelji i ne primjećuju – primjerice, u spomenutu *usput budi rečeno* i sličnima.¹²

Imperativ *budi* u posebnim upotrebama

Imperativ *budi* može srasti sa zamjenicama, pa se i u rječniku suvremenoga književnoga jezika V. Anića mogu naći (u ³1998. u ²1994. u ¹1991. nema) takvi primjeri: *budikakav* (i *budi kakav*) ‘bilokakav’, *budkòji* (i *butkoji*, *bud koji*) (s oznakom da je rijetko) ‘bilo koji, svejedno koji, bez obzira na to koji’ (s primjerom *to ne može spoznati budkoji filistar*). Tu značenje *budi* i *bilo* odgovara značenju *god* (u starijem jeziku i *gođ*, *god* itd.): *kakav god*, *kakavgod*, *koji god*, *kojigod*. – Srastanje nije i potpuno, npr.:

Ili, ako bi se htio tko izpričati, da nemože bud s koga razloga doći u goste, poručio bi: »ne mogu doći, jer me je prije već pozvao gospodin Toljaga.« (J. E. Tomić, Pošurice, 1887, 188 – Gostoprim)

¹¹ Usp. neke od starijih Očenaša:

Otce nass chi iesi v nebesih, suetifse gime tuoie: Priidi craglieustuo tuoie: Budi voglia tuoia chaco na nebu tacho i nazegli. Cruha nassfega sagdaniega dai naam danaz. I odpusti naam duuge nasse, chachono i mi odpuschiamo duxnichom nassim. I ne uvedi naz v napast. da izbau i naz od zla: Amen. Hortolvs animae (...) Ray duffe (Nikola Dešić), 1560, 234–5 (pretisak, Rijeka 1995);

Occe nass, koyifi nà nebesih. Sfetife Imme tooyè. Pridi kraglieustuo tooyè. Buddi voglia tooyà, kako nà nebu, takò nà zemgli. Kruh nass sfakdagni daynam danas. I odpusti nam dughe nassce, kakono i mij odpufctamo duxnikom nasscim. I ne uvedi nàs u napast: neggo nas oslobodi odazlà. Amen. (Bartol Kašić, *Ritual rimski*, 1640, pretisak – v. i članak Stjepan Babić, *Jezik Rituala rimskoga – važna sastavnica u razvoju hrvatskoga književnog jezika*, *Filologija* 18, 1990, 80);

Otçe nass, koj jesi na nebesim: sveti se Ime tvoje: priidi kraljestvo tvoje: buddi volja tvoja kako na nebu, tako i na zemlji. Kruh nass soakdanji daj nami danas. I otpusti nam duge nase, kako i mi otpuštamo dužnicima nassim. I ne uvedi nas u napast: dalli oslobodi nas od zla. Amen. (1827; S. Babić, *Jezik Rituala rimskoga...*);

Oče naš, koji jesi na nebesima, sveti se ime tvoje. Dođi kraljevstvo tvoje. Budi volja tvoja, kako na nebu, tako i na zemlji. Kruh naš svagdanji daj nam danas. I otpusti nam duge naše, kako i mi otpuštamo dužnicima našim. I ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla. Amen. (Rimski obrednik, 1929. – S. Babić, *Jezik Rituala rimskoga...*).

O kontinuitetu književnoga jezika u vezi s Očenašem S. Babić piše: »Tu se kontinuitet vidi ne samo po velikoj bliskosti tekstova iz razdoblja od 400 godina, nego i to što se u suvremenom tekstu Očenaša nalaze oblici koji se inače ne bi nalazili da nema toga čvrstoga kontinuiteta: imperativi sveti se, dođi, budi, kratka množina duge, zamjenica našim umjesto svojim, a možda i još što drugo (možda bi bilo oprostiti nam umjesto otpusti).«

¹² Imperativ *būdi* ‘neka bude’ spomenut je i u najnovijem izdanju *Rječnika hrvatskoga jezika* V. Anića (³1998; tamo omaškom piše da je to 1. lice), upravo s očenaškim *budi volja Tvoja*. (Primjer je još i *budi da je tako*.)

Ako sam što god liepa i plemenita naučio gospođicu barunicu upravo ja, pa bude li ju to ikada bud na koji način usređivalo, ponosim se! (A. Kovačić, Pripoviesti I, 1944, 103 – Baruničina ljubav (1877))

Na takvo nesrastanje, ili na nepotpuno srastanje, ukazuje i riječ nastala iz takva sklopa: *budzašto* = *budi za što*. – I u Anićevu je rječniku (u²1994. i³1998) dan prilog *būdzašto* (1) 'jeftino', (2) 'po najmanjoj cijeni, najjeftinije što je bilo moguće, za najmanji iznos izražen u novcu, u besćenje, nizašto', s primjerima *prodati ~, dati ~, kupiti ~* (u¹1991. kao *bud zašto*, 'jeftino', pod *bud*). Značenje se također prepoznaje: *budzašto* = *budi za što, bilo za što, za bilo što, kao ni za što za *za ništa*. – Usp. za *budzašto* današnje primjere:

Ako se danas drži pravednim dati budzašto stan [...] – kakva je to pravda? (Vjesnik 23.X.1996, 13)

Naše je da kupujemo budzašto. (HT2 16.IV.1997, podnapis)

Imperativ *budi* udvojen postaje rastavnim veznikom: *budi jedan budi drugi* znači isto što i *bilo jedan bilo drugi* (to je s optativnim *bilo*) ili *ili jedan ili drugi* (s *ili* u kojem je vezno *i* i *li*, koje u davnoj prošlosti ima i optativno značenje, i etimološki je povezano s nastavkom *-l- -o, -la, -lo, -li, -le, -la* u glagolskom pridjevu radnom). – U Anićevu se rječniku taj *bud(i) ... bud(i)* označava kao zastarjelo, a za značenje je dano 'udvojeni ili u korelaciji s *ili* u zn.[ačanju] *bilo...bilo, ili...ili*'.

Primjera za tu i takve upotrebe *budi/bud* ima za stariji jezik dosta npr. u rječniku Hrvatske akademije (pod *biti*). Od primjera koji su bliži našem vremenu evo pak ovih:

Iz svoje celice nije [stric staroga Krčelića] nikada izlazio, a najrađe je počivao na golemoj peći, u kojoj se je moralo svakoga dana ložiti, budi u ljeti, budi u zimi. (A. Kovačić, Prve pripovijesti, 1953, 80 – Baruničina ljubav)

Njemu je bilo, da se povрати natrag, da gospođi Matković rekne jednu riječ, pa na njezin odgovor budi da ostane u onoj dragoj kući na sve vijek, – budi da se baci pred Anku na koljena, da ju dignu na konja i odjuri s njome daleko, daleko iz ovoga kraja... (J. Kozarac, Mrtvi kapitali, 1924, 54)

U akademijinu rječniku ima i jednostruko *bud(i)*, kao veznik, na mjestu veznika *ako, da, prem da*, ili sa zamjenicama *tko, koji, što, kakav* (pa *budi* ima istu ulogu kao *god*), ili za *ili*, itd. – na gotovo četiri stupca.

To *budi/bud* sreće se u gramatikama i drugdje. Naprimjer, među rastavnim veznicima u *Slovnici hrvatskoj* Adolfa Vebera (1876, 81) – uz *ili, pače, dà, ili pak* – daje se i *bud*. On također ima i ovo: »Kad se naznačuje, da se jedna [riječ ili izreka] može ili mora uzeti, meće se ili; a kad pisac ostavlja na volju, da se uzme bud jedna bud druga, meće se bud; n. p. Ili sam ti prijatelj ili neprijatelj, tu se može uzeti ili jedno ili drugo, ali može i koje treće; – Učenik, koji ništa nezna, ili ništa neuči, ili neima mnogo uma; tu mora biti ili jedno ili drugo, treće nipošto; – Dodji k meni bud u jutro bud na večer, tu se ostavlja na volju.« Čini mi se da je

danas upotreba dvostrukoga *ili ... ili* isključiva, tojest da ona ne uključuje mogućnost i trećega. Dalje Veber ima ovo: »Kada se ovi veznici podvostručuju, onda se rieči ili izreke jače izriču; n. p. Tko ovo razumije i tumači drugčije, ili je duhovno sliiep, ili hotimice vara i sebe i druge. Budi u boju budi na vieću razboritost je Ulisejeva Trojancem naniela najveću štetu.« (178) Upotrebi dvostrukoga veznika *budi ... budi* danas odgovara i upotreba dvostrukoga *bilo ... bilo* (usp. u Raguževoj gramatici, 299–300, te za pojačivačku dopusnu česticu *bilo* sa značenjem 'svejedno' 282–3), s optativnim *bilo* na mjestu imperativnoga *budi*.

Preobrazba imperativnoga sklopa

U tekstovima se sreće dosta primjera koji podsjećaju na sklop s imperativom, ali kao da su to imperativi 2. lica, jer uz njih stoji vokativ:

Ta sačuovaj Bože! (A. Šenoa, *Sabrane pripoviesti IV*, 1885, 71 – Ilijina oporuka (1876))

Filip se krsti triput i kaže: / – Ne daj bože nesriće! (M. Božić, *Kurlani gornji i donji*, 1952, 279)

Ma niste ni vi, prosti bože, napravili toga andela, (...) (S. Novak, *Mirisi, zlato i tamjan*, 1974, 77)

U nekim se slučajevima dobro vidi da vokativ ne služi za zazivanje, nego je upotrijebljen umjesto nominativa – jer iza vokativa ne bi došla zanaglasnica:

Ja sam ti bio najedanput – Bože mi prosti – ko da me nešto smlatilo. (J. Ivakić, *Iz našeg sokaka*, 1905, 28 – *Matišina ljubav*)

– Pazio si... – razljuti se gvardijan. – Uh, Bože mi prosti što sam htio reći! (...) (I. Brešan, *Ptice nebeske*, 1990, 175)

Zanimljiv je i ovaj slučaj: u ivanjskoj pjesmi iz Viduševca kraj Gline (u knj. Stipe Botica, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995, 40) vjerojatno je imperativ *plati* u ovome:

*Hvala, hvala, mile majke,
mi vam hval'mo, Bog vam plati
i Marija, Božja mati,*

a kako je cijela pjesma u osmercu, vjerojatno je trag imperativa *poživi* u stihu

Da Bog poživi vašeg sina,

jer od svih stihova pjesme jedino taj ima devet slogova, pa će biti da je početno *da* višak.

Nestajanje starinskoga imperativnoga oblika

Starinski oblik za 3. lica imperativa nalazi se u hrvatskom jeziku i dulje nego do vremena XIII–XIV. stoljeća (kako možemo pročitati u *Hrvatskoj gramatici* 1995. i 1997). Općenito, stručnjaci ga i uočavaju, no njihove su riječi o njemu

rasute po raznim radovima u kojima se opisuju pojedini stari tekstovi.¹³

U tekstovima starohrvatskima (srednjovjekovlje, do XV. st.), srednjohrvatskima (XVI–XVIII. st.) i starijima novohrvatskima (od sredine XVIII. st. do narodnoga preporoda) često se nalaze stariji oblici 3. lica imperativa – evo samo primjera s Bašćanske ploče, oko 1100:

iže to poreče klъni i bo(g) i bi ap(osto)la i g evan(je)listi i s(ve)taê luciê am(e)nъ
»Tko to poreče, neka ga (pro)kune Bog i 11 apostola i 4 evanđelista i sveta Lucija«
– *iže sde živetъ moli za ne boga* »Tko ovdje živi, nek moli Boga za njih (svjedoke)« (Mateo Žagar, Kako je tkan tekst Bašćanske ploče, 1997, 9 i dr.)

Postavlja se pitanje zašto se ipak prorijedio takav oblik za imperativ 3. lica jednak obliku za 2. lice. Odgovor je zapravo pred nama, očit: *dođi Ivo k nama* znači 'neka dođe Ivo k nama', 'neka Ivo dođe k nama', a *dođi, Ivo, k nama* znači 'dođi ti, Ivo, k nama' – razlika je mala, ovisna o rečeničnom naglasku. Ako pak vokativ nije izrečen, razlika će biti još manja, razumijevanje je jako ovisno o kontekstu: *dođi* – ili ti kojemu se obraćam ili on/ona/ono o kojem govorimo.

Ili, zamislimo ovakvu situaciju. *Danko s vrata kaže Emilu: »Došao je Florijan.«* *Emil na to veli: »Uđi.«* – Tu *uđi* može biti i *ti uđi* (dakle Emil kaže Danku da uđe) i *neka on uđe* (dakle Emil kaže Danku da uđe ili neka uđe Florijan). – Sličan je primjer ovaj, s tim da je *neka uđe* tu najvjerojatnije namjerna rečenica:

– *Pop! Pop! Ti ga dočekaj, neka uđe!* – *čitao sam joj s usana.* (S. Novak, Mirisi, zlato i tamjan, 1974, 174)

Da se izbjegne dvostrukost moguća u takvim situacijama, s vremenom je prevladala tvorba oblika za 3. lica s *neka/nek* (a tu su i drugi načini izražavanja toga, npr. s *da*, namjernom rečenicom itd.).

Također, tu je i pripovjedački imperativ (pripovjedni imperativ, historijski imperativ): »Sadašnje vrijeme vezano s imperativom može se, kad je relativno, odnositi na prošlost, pa se time dobiva stil najživljega pripovijedanja«, možemo pročitati u *Sintaksi R. Katičića* (t. 170; v. i *Hrv. gram.* 1997, t. 1274) i takvo sadašnje vrijeme s imperativom »može, kad je relativno, biti i svezremensko«, što »daje stilu pučku živost i priprostu neposrednost« (t. 171–2), pa takav svezremenski imperativ »javlja se i u poslovicama« (t. 173; naziva se još i poslovični ili gnomski imperativ; v. i *Hrv. gram.* 1997, t. 1280).

Evo dva primjera upotrebe takva 2. lica imperativa:

¹³ Tako Milan Moguš piše: »Naime, pored navedenih primjera imperativ se mogao izražavati posebnim oblicima pojedinoga glagola. Ti su oblici bili jednaki za 2. i 3. lice u singularu i pluralu, ali su se značenjski razlikovali prema upotrebi zamjenice (slično je i danas u aoristu i imperfektu). Pojavljuju se praktički od početka hrvatske pismenosti, kroz čitavu stariju književnost, a kao supostojeći oblici egzistiraju i danas.« U bilješci se daje upravo primjer iz Bašćanske ploče s glagolom *klni* te primjeri iz Očenaša s *dođi* i *budi*. – Lujo Margetić i Milan Moguš, *Zakon trsatski*, 1991, 88–89.

Joso zaroni još jednom i pomisli: / — što mi usud dosudio, tomu neću uteći — i, skočivši iz vode, strese se kao pas i bjež', tjeraj, preko stoga i sloga. (A. G. Matoš, *Sabrana djela I*, 1973, 10 — *Moć savjesti* (1892; u zb. *Iverje* 1899))

Treća pak toliko je osjetljiva, pa ne može da podnese ni najobičniju čušku, već bi se odmah razdrečala kao da je na ražanj natiču, pa bjež k materi! Tko da tako nešto trpi u svojoj kući? Nosi te đavo, kad si toliko razmažena i fina! (S. Kolar, *Mi smo za pravicu*, 1936, 72–3 — *Ženidba Imbre Futača*) — U kratku odlomku imamo nekoliko prezenta, dva imperativa i jedan kondicional.

U pripovjedačkom se imperativu upotrebljava oblik 2. lica, ponekad kao da se obraća slušatelju/čitatelju.

Ima slučajeva u kojima se teško može razlučiti o kojem se točno obliku radi. Takav je primjer

Pamtite — reče tiše žena — on vam je vlah, prosti bože i prekriži nas križ božji!
(A. Kovačić, *Pripoviesti I*, 1944, 257/258 — *Zagorski čudak* (Primorac, 1878))

U njemu imamo zazivanje *prosti, bože*, no ono je možda i *prosti bog* = *neka bog prosti*, s preinakom *bog* → *bože*, a *prekriži nas križ božji* može biti i običan prezent, no kontekst nas ipak može navoditi na to da se radi o imperativu, i upravo u tom slučaju ne bi se baš moglo raditi o 2. licu (bilo bi različito: *prosti, (ti) bože*, ali *prekriži nas, (ti) križ* umjesto *križe/križu*).

Oblik 3. lica imperativa danas je složen — sastoji se od čestice *něka/něka (něk)* i prezenta (*neka dođe, neka dođu; neka je, neka su; neka bude, neka budu*), a može se izreći i upotrebom čestice *da* (*Bog da mu duši pokoj da!*, J. Florschütz, *Hrvatska slovnica*, 1943, t. 307) i drugačije (više o tome ima u Brozovu i Budorovu članku te u današnjim velikim gramatikama).

I još je jedan razlog zašto je taj starinski oblik za imperativ trećeg lica toliko rjeđi. Imperativ je način obraćanja — a najčešće je obraćanje drugom licu. To se vidi naprimjer i po našim književnim djelima: najčešće se nalazi upravo imperativ drugoga lica, i to u upravnome govoru. To se može potkrijepiti ovim konkretnim podacima iz nekoliko djela.

U romanu *Seljačka buna* Augusta Šenoa (prvi put objavljen u *Viencu* 1877, kao knjiga 1878, ovdje po *Sabranim pripoviestima IV*, 1885) imamo ovaj odnos:

ti:	459
on, ona, ono:	158
mi:	77
vi:	380
oni, one, ona:	29
<i>ukupno</i>	<i>1103</i>

— dakle za 2. lice (i jednine i množine) ima četiri i pol puta više imperativnih oblika nego za 3. lice; i uopće, 2. lice ime ukupno 7/9 od svih primjera.

U romanu *Mrtvi kapitali* Josipa Kozarca (1890, prije u *Viencu*) imamo:

ti:	25
on, ona, ono:	9
mi:	1
vi:	17
oni, one, ona:	2
<i>ukupno</i>	<i>54</i>

— dakle za 2. lice (i jednine i množine) ima gotovo četiri puta više imperativnih oblika nego za 3. lice; i uopće, 2. lica ima ukupno 7/9 od svih primjera.

U romanu *Tuđinac* Dinka Šimunovića (1911) imamo:

ti:	76
on, ona, ono:	12
mi:	2
vi:	44
oni, one, ona:	2
<i>ukupno</i>	<i>136</i>

— dakle za 2. lice (i jednine i množine) ima osam i pol puta više imperativnih oblika nego za 3. lice; i uopće, 2. lica ima ukupno 8/9 od svih primjera.

U romanu *Mirisi, zlato i tamjan* Slobodana Novaka (prvi put objavljen 1968, ovdje iz izdanja 1974) imamo

ti:	123
on, ona, ono:	31
mi:	16
vi:	52
oni, one, ona:	5
<i>ukupno</i>	<i>227</i>

— dakle za 2. lice (i jednine i množine) ima gotovo pet puta više imperativnih oblika nego za 3. lice; i uopće, 2. lica ima više od 3/4 od svih primjera.¹⁴

Slični bi se odnosi dobili i u drugim djelima — to ovisi, naravno, i o tome kolik je odnos između količine upravnoga govora i količine autorova opisa —, ali svakako bismo primjerā za 2. lice imali nekoliko puta više nego primjera za 3. lice.

Zaključak

Očito je da starinski imperativni oblik za treće lice, koji je jednak obliku za drugo lice, nije nestao iz jezika koji smatramo suvremenim, koji je nama suvremen i kojemu smo mi suvremeni. Takav starinski oblik jest u tekstovima i u govoru rijedak (uostalom, čestoća upotrebe trećega lica imperativa manja je

---

¹⁴ U romanu je 25 novih oblika i 6 starih: *bog* (*mu* 3x, *im*) *daj* 4x, *bog očuvaj*, *bog te pitaj*. Također, tu je i 6 oblika s vokativom: *prosti bože* / *bože prosti* 3x, *sačuvaj bože* / *bože sačuvaj* 3x.

nego čestoća upotrebe drugoga lica imperativa) – ali on postoji, i na takve oblike nailaze i prosječni ljudi, bilo da ih čuju ili pročitaju, bilo da ih povremeno i sami upotrijebe. Ti su oblici starinski, ali kako još uvijek žive, oni nisu i zastarjeli (barem nisu svi). Zato se i moraju spominjati i u gramatikama jezika koji smatramo suvremenim.

The older form of the third person imperative in Croatian language

Summary

Many examples of the older form of the third person imperative (formally equal to the form of the second person) can be found in the language of the Croatian literature (in the colloquial speech, too). The form must be mentioned in modern grammars, too.

Ključne riječi: hrvatski jezik, imperativ

Key words: Croatian, imperative mood